

Antep Savunmasında Kılıç Ali'nin Rolüne Yeniden Bakmak

Hasip Saygılı*

Öz

Antep savunmasında ismi öne çıkan şahsiyetlerin başında Kılıç Ali [Üsteğmen Asaf Emrullah] gelmektedir. Kılıç Ali 1919 yılı sonbaharında Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından güney cephesine gönderilen subaylardandır. Maraş havalisinde faaliyet gösterdikten sonra 1920'nin Mart ayı sonlarında Antep'e gelmiş ve 11 Mayıs 1920 itibarıyla bölgeden ayrılmıştır. Antep Harbi'nde 40 gün kadar bir süre bulunmuştur. Kendi anlatımı ve bunu tekrarlayan literatür, Kılıç Ali'nin Antep savunmasının bel kemiği olduğuna dair, o olmasaydı neredeyse Antep'in kurtarılamayacağı anlamına gelen iddialarla doludur. Literatürde görebildiğimiz kadarıyla Kılıç Ali'nin Antep savunmasındaki rolüne ilişkin toplu eleştirel bir değerlendirme yapılmış değildir. Bu makalede Kılıç Ali'nin rolü ortaya konulmaya çalışılacaktır. 10 ay 7 gün süren Antep Harbi'nde, şartların nispeten şehri savunan müdafilerin lehine olduğu ilk 40 gün boyunca kendisinin bazı başarılarının yanında, Millî kuvvetlerin büyük kayıplar vermesine sebep olma hususunda sorumluluğunun bulunduğu da gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kılıç Ali, Antep Harbi, Fransızlar, Ermeniler, Heyet-i Merkeziye.

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, hsaygili@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4841-4785

Reconsidering the Function of Kılıç Ali in the Defense of Aintab

Abstract

Kılıç Ali [Kilidj Ali, First Lieutenant Asaf Emrullah] is one of the prominent figures in the defense of Aintab. Kılıç Ali is one of the officers who was sent to the southern front by the Head of the Representatives Committee, Mustafa Kemal Pasha, in the autumn of 1919. After working in the Marash region, he came to Aintab at the end of March 1920 and left the region on May 11, 1920. He has been in the Aintab Battle for a period of 40 days. His own statements, and the literature is full of claims that Kılıç Ali was the backbone of Aintab's defense, meaning that Aintab could not have been saved without him. As seen in the literature, no collective critical evaluation has been made regarding the role of Kılıç Ali in the defense of Aintab. In this article, the role of Kılıç Ali will be revealed. In the Aintab Battle, which lasted for 10 months and 7 days, some of his achievements when the conditions were relatively in favor of the defenders who defended the city during the first 40 days will be shown apart from that, the responsibility to cause great losses to the Irregular Forces will be indicated as well.

Keywords: Kılıç (Kilidj) Ali, The Battle of Aintab, Frenchs, Armenians, Committee Central.

Bilindiği gibi 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde düzenlenen Sivas Kongresi ile Millî Mücadele'nin çatı teşkilatı olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) kurulmuştu. Bu cemiyetin başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa seçilmişti. Mustafa Kemal Paşa ARMHC namına Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla, Millî Mücadelenin teşkilatlanma ve hazırlıkları için ülkenin hemen her yanına emir ve talimatlar ile görevlendirmeler yapmaya başlamıştı. Bu çerçevede işgal altındaki Güney bölgesinde gayrinizami unsurların işgal gücüne karşı harekâtını sevk ve idare ile koordine etmek için Çukurova bölgesine Topçu Binbaşı Mehmet Kemal ile Yüzbaşı Osman Tufan'ı gönderirken, Maraş ve Ayıntap'a da Kılıç Ali adını verdiği Üsteğmen Asaf'ı yollayacaktı. Bu üç subayın görevlendirilmesiyle “*ciddi teşkilat ve teşebbüsata geçtik*” diyecektir.¹ Bölgede henüz düzenli birliklerin ağırlığı yokken teşkilatlanma için Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği subaylar 1927'de Nutuk'ta ifade edilen üç kişiden ibaret değildir.

Antep güneyine de Kilis ve havalisi Kuva-yı Milliye kumandanı olarak Antep Heyet-i Merkeziyesi ile yakın iş birliği içinde dönem boyunca çok önemli hizmetler yapan Polat Bey [Süvari Yüzbaşı Kâmil] ile Maraş bölgesine gönderilen Yüzbaşı Yörük Selim, Kılıç Ali dışında bölgeye gönderilen diğer subaylardır. 12 Şubat 1920 tarihinde düşman işgalinden kurtulmasından sonra Maraş Mıntıkâ Kumandanı Binbaşı Ali Bey'in huzurunda, Antep-Maraş yolu üzerinde Sakçağöz'de bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda “*Merhum Hürşit Ağa'nın konağında yapılan bir içtimada (toplantı) kur'a çekilerek Kılınc Ali Bey Antep, Yörük Selim Bey Islahiye ve ben (Yüzbaşı Kâmil) Kilis ve havalisine memur edildik*” demektedir.² Polat Bey'in beyanına göre Kılıç Ali'nin Antep'te görev yapması birbirine yakın konumda olan üç subay arasında çekilen kura sonucu olmuştur.

Bu subaylardan Yüzbaşı Yörük Selim'in Maraş savunmasında şehit olması ve Süvari Yüzbaşı Kamil'in olağan askeri safahatını sürdürerek Süvari Albaylığından emekli olarak mütevazı bir hayat sürmesi isimlerini gölgede bırakmış görünmektedir.

Maraş savunmasının da önde gelen siması olduğu konusunda hemen herkesin neredeyse fikir birliği içinde olduğu Kılıç Ali hakkında Maraş Harbi'ni yürüten Heyet-i Merkeziye'nin şehirde işgalin sonlanmasından 15 gün kadar önce 3. Kolordu Komutanlığına gönderdiği şifreli telgraftaki kanaat şu şekildedir:

Gerçi Kılınc Ali Beğ'in fedakârana çalışmakta olduğu anlaşılmakta ise de asl-ı esasa âid hiç bir iş görülememiş, yani şimdiye kadar düşmanın müstahkem

1 Kemal Atatürk, *Nutuk*, cilt 1, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1970, s. 278.

2 Yalçın Özalp, *Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta (Vesikalar: 1919-1920)*, Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Belediyesi, 2005, s. 246.

*bir mevkii sükut ettirilemediği gibi gündün güne tahkim ve tarsinide de meydan verilmekle bulunmuştur.*³

Antep Harbi ile ilgili şifahi kaynaklardan faydalanarak yazılmış bir eserde “*Kılıç Ali'nin Mustafa Kemal Paşa namına gelişi, o milli otoriteyi temsil ettiği halkı memnun etmiş idi*” denilmektedir.⁴ Aynı kaynağa göre 1920 Mart'ının son günlerinde Sakçagöz [Hurşit Ağa] köyünden Antep şehir merkezi yakınlarında Burç köyüne gelen Kılıç Ali'nin maiyeti ve etrafındaki sadece 20 kadar mevcutlu çete ondan çok şey bekleyenleri hayal kırıklığına uğratmıştı. Emrinde hiç olmazsa düzenli ordunun bir bölümü olması beklenen Kılıç Ali'den etrafındakilerin Kılıç Ali Paşa diye bahsetmeleri, rütbesi ve yetkileri bilinmediğinden doğru sanılıyordu. “*İlk gelişini Ankara'nın bir lütfü olarak telakki eden halk, bu noksanı duyup işitince ve etrafındaki çeteleri görünce hayret ve taaccüp ediyorlardı.*”⁵

Antep Harbine ilişkin birçok kıymetli eser yayınlayan Hulusi Yetkin de Kılıç Ali'nin rolüne ilişkin pek olumlu bir tablo çizmemektedir. Yukarıda ifade edilenlere ilaveten kendisinin “*savaş idaresinden anlayan bir kumandan olmadığı*” belirtilmiştir. Daha da ileri gidilerek savaştan sonra Kılıç Ali'ye “*Antep kurtarıcısı*” unvanının verilmesinin şehirde alayla karşılandığı ve iddialara sadece dalkavukların inandığı ileri sürülmüştür.⁶

Antep'teki Amerikan Hastanesinin Başhekimisi misyoner Dr. Fred D. Shepard, 1920'de Antep'te Harbin başlamak üzere olduğu sıralarda Kılıç Ali'den “*bütün havalinin milliyetçi lideri*” olarak söz etmektedir.⁷ Albay Abadie de kendisinden “*Kılıç Ali adıyla tanınan Antep Havalisi Kuva-yı Milliye Kumandanı ve çok farklı kökenlerden gelen Türkleri teşkilatlandırmaya çalışan enerjik insan*” diye bahsetmektedir.⁸ Albay Andrea ise “*Maraş ve Ayıntap Havalisi Çeteleri Komutanı Kılıç Ali Paşa*” demektedir.⁹

3 Yalçın Özalp, *a.g.e.*, s. 130.

4 Ş. Mehmet Sakioğlu, *Gaziantep'e Ait 60 Yıllık Tarihi Panorama (Antep Harbi'nin İç Yüzü)*, Gaziantep, Olay Yayıncılık A. Ş., 2003, s. 282, 284.

5 Ş. Mehmet Sakioğlu, *a.g.e.*, s. 284.

6 Hulusi Yetkin, “Gaziantep Müdafasının Bilinmeyen Tarafları”, *Yakın Tarihimiz*, cilt 2, sayı 19, 1962, s. 181-182.

7 John E. Merrill, *Pen Pictures of the Siege of Aintab*, ABCFM, 1920, p. 9.

8 M. Abadie, *Les Quatre Sièges d'Aintab*, Paris, Charles-Lavauzelle & C., 1922, p. 50.

9 Colonel Andrea, *La Vie Militaire au Levant en Colonne Pendant un an Dans le Nord Syrien et en Mesopotamie Mars a 1920 -Mars 1921, Siège d'Aintab*, Paris, Charles-Lavauzelle & C., 1923, p. 153.

31 Mart 1920 günü Burç köyüne davet ettiği Cemiyet-i İslamiye idarecilerine Fransız işgal makamlarına protesto mektubu ve şehir halkına da müşterek dava için mücadeleye elbirliği ile devam edileceğine ilişkin beyanname yazdıran Kılıç Ali, her iki metne de imzasını koymamayı tercih etmiştir.¹⁰

Kilis'ten Antep'e gelen Albay Andrea, 1 Nisan'da tekrar Kilis'e dönmek için yola çıktığı zaman, Maraş'tan Burç bölgesine gelmiş olan Kuva-yı Milliye kumandanı Kılıç Ali Bey, yanındaki makineli tüfeklerle mücehhez bir kuvvetle Antep'e bir buçuk saatlik uzaklıkta Balaban bölgesinde Fransız kuvvetlerini çevirdi. Devam eden bir çatışmadan sonra düşman yine Kilis'e doğru yoluna devam etti.¹¹

4 Nisan'da Antep'e giren Kılıç Ali, şehir içinde şiddetli çatışmaların başlamasından sonra 11 Nisan'da şehir dışına çıkacak ancak 27 Nisan'da geri dönecektir.¹²

Mustafa Kemal Paşa'nın havalideki yetkili temsilcisi görüntüsüyle bölgeye gelmiş olan Kılıç Ali, maiyetiyle beraber 4 Nisan 1920 günü Antep'e geldi. Kendisine muavin olarak Merkez Komutanı Yüzbaşı Kilisli Arslan Bey'i seçti. 6 Nisan'da Fransızlar Kozanlı taraflarına taarruz ederek Kürt mahallesini ele geçirdiler. Ertesi günden ayın 15'ine kadar Fransızlarla bütün cephelerde çatışmalar sürerken Kılıç Ali, Arslan Bey'i vekil bırakarak "*hariçteki teşkilatı takviye ve levazım-ı harbiye menbalarını teklik ve halkın, millî kuvvetlerin işçelerini temin etmek*" için şehir dışına çıkmıştır.¹³

Kılıç Ali şehir dışındayken 16 Nisan'da kendi müfrezesi ve şehirde bulunan Yıldırım Taburu'nun iki bölüğü yanında köylü ve şehirlî mücahitlerden meydana gelen kuvvetlerle Nizip istikametinden şehre yaklaşmakta olan Albay Normand kuvvetlerine karşı savunma tertibi aldı. Ancak başarılı olamadı.¹⁴ Kılıç Ali'nin emriyle henüz eğitime yeni başlamış olan Şimşek Taburu'na da düşmanı doğuda karşılamak üzere hareket emri verilmişti. Önünde Yıldırım Taburu'nun olduğunu zanneden Şimşek Taburu, emniyet tedbirleri almadan şehrin doğusunda, şimdi çimento fabrikasının bulunduğu Göllüce mevkiinde ilerlerken Fransızlar tarafından ağır zayıyata uğratıldı.¹⁵

10 Ş. Mehmet Sakioğlu, *a.g.e.*, s. 288-299.

11 Ş. Mehmet Sakioğlu, *a.g.e.*, s. 288-299.

12 Ş. Mehmet Sakioğlu, *a.g.e.*, s. 288-299.

13 Ş. Mehmet Sakioğlu, *a.g.e.*, s. 288, 291.

14 Ayhan Öztürk, *Millî Mücadele'de Gaziantep*, Kayseri, Geçit Yayınları, 1994, s. 846.

15 Hüseyin Bayaz, *Antep Savunması Günlüğü*, İstanbul, Engin Matbaası, 1994, s. 87.

Alının mağlubiyet sonrası Fransızlar Antep’i doğudan ve güneyden, yani Çıksorut’tan Kolej’e kadar kuşatmış oldu. Daha fenası Kılıç Ali’nin sevk ve idare ettiği birliklerin çoğu dağılmış, şehirde sadece 200 mücahit kalmıştı.¹⁶ Şimşek Taburu’nun döküntülerinden Antep’e girebilenler, “...yakınlarını yitirenlerin Kılıç Ali’yi suçladıklarını söylediler. Onun, arkasındakilere haber vermeden düşman karşısından çekildiğini; birlikte getirdiği çapulcu davranışlı çetelerin bir yana sıvıştıklarını ve Yıldırım Taburunun dağılmasına yol açtıklarını söylüyorlardı.”¹⁷ Arslan Bey bozgunun yarattığı boğucu havayı yatıştırmaya çabalamıştır.

Diğer taraftan vaziyetin iç açıcı olmadığı günlerin başında ATASE belgelerine göre Kılıç Ali, Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa’ya “*Sinan köyü şark sırtlarında düşmanla temas ve avn-i Hakla telefât-ı külliye verdirerek şimdilik tevkife muvaffak oldum. Müsademe elan devam etmektedir*” diye bir rapor göndermektedir.¹⁸ Mustafa Kemal Paşa da haliyle Kılıç Ali’yi, beyan ettiği başarısı için ertesi gün kutlayacaktır.¹⁹

Oysa Kılıç Ali’nin şehir doğusunda düşmana büyük zayıat verdiğine ilişkin raporu doğru değildi. Dönemi yaşayan ihtiyat subayları Lohanizade Mustafa Nurettin ve Ali Nadi Ünler, doğudan yaklaşan Fransızlara pek bir şey yapılamadığını ve Kılıç Ali’nin sevk ve idare ettiği birliklerin dağıldığını açıkça yazmışlardır.²⁰ Fransızların Antep Harbi’ne dair yayınladıkları kitaplar dışında bir İngiliz raporu da Türk ihtiyat zabitelerinin tespitlerini doğrulamaktadır.²¹

Ancak 17 Nisan tarihli raporunda ise Kılıç Ali, düşmanın şehri kuşatmaya muvaffak olduğunu bildirir. Antep halkını ve eşrafı çok ağır kelimelerle itham eder. Sevk ve idareden kaynaklanan zafiyetler konusunda hiçbir açıklamada bulunmaz. Ancak “*bir avuç mücahidinle düşmana büyük bir zayı’at verdirdim*” demekten de kendini alamaz.²² Diğer taraftan adını lekelemektense “*çekilip gitmekten*” ve etkili yardım gönderilmeyecekse “*bırakıp gitmekliğime müsaade buyrulmasını istirham*” eder.²³ Yani bir nevi şantajla cüret eder. Ertesi gün “*Ankara’da Mustafa*

16 Ayhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 96-97.

17 Hüseyin Bayaz, *a.g.e.*, s. 88-89.

18 “Belge no: 2891”, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi-103*, cilt 46, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1997, s. 114-115.

19 “Belge no: 2892”, *a.g.e.*, cilt 46, s. 118.

20 Mustafa Nurettin, *Gaziantep Savunması*, s. 49; Ali Nadi Ünler, *Türkün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması*, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 1969, s. 52.

21 Bilgehan Pamuk, *Bir Şehrin Direnişi: Antep Savunması*, Çağaloğlu, İstanbul, Anadolu Düşünce Grubu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, s. 203.

22 Bu iddiaya kanıt olabilecek herhangi bir emare yoktur.

23 “Belge no: 2893”, *ATBD*, cilt 46, s. 121.

Kemal Paşa Hazretlerine” çektiği telgrafta da “*Ayıntap halkı ile hareket kabil değildir*” gibi çok ağır bir ithamda bulunur.²⁴

Millî Mücadele döneminde Antep'te Askerlik Daire Başkanlığı vazifesinde bulunan, TBMM'ye şehirden milletvekili seçilen ancak Antep savunmasında kendisine ihtiyaç duyulduğu için mevcut görevinden ayrılmamış²⁵ ve Mıntıka Komutanlığı görevlerinde bulunmuş Albay İrfan Bey, 1920 Mayıs'ının başlarında Maraş Mutasarrıflığı görevinden şehre dönerken yolda Kılıç Ali ile karşılaştığını anılarında yazmaktadır. İrfan Bey'e göre Kılıç Ali milletvekilliğini “*kopardığı Ayıntap'ı kendi mukadderatına bırakarak büyük işler başarmış bir kahraman tavr ü azametiyle ve Kayserili Hasan gibi birkaç maiyetiyle Ankara'ya dönüyordu.*”²⁶

Kılıç Ali, 9 Mayıs 1920 tarihinde Antep'ten ayrılmış, ancak harbin gidişatı ile ilgili yazışmaların bir sureti kendisine gönderilmeye devam edilmiştir.²⁷ Buradan kendisinin Mustafa Kemal Paşa nezdinde önemli bir şahsiyet olduğu algısının Antep'te yaygın olduğu söylenebilir.

Antep savunmasında Eylül 1920 ortalarında durum kritik bir hâle gelmiştir. İşler tıkanma noktasındadır. 14 Eylül 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisine dört imzalı bir telgraf çekilir. Bir an önce müfrezesiyle Kılıç Ali'nin Antep'e gönderilmesi talep edilmektedir. Kılıç Ali bütün problemleri keskin kılıcı ile çözecek bir destan kahramanı olarak görülmektedir. Telgraf, Semt Rüesası Reisi İncözade Hüseyin, Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanı Özdemir, Heyet-i Merkeziye Reisi Ferit ile Mutasarrıf Sabri imzasıyla çekilmiştir. Telgraf dramatik bir tablo çizmektedir:

35 günden beri çelikten ateş yağdıran düşmanın 15 santimlik toplarının tahribkâr daneleri altında inleyen, feryâd-ı ma'sûmânesi, âvâze-i istimdadı hiçbir tarafta cây-i kabul bulmadığını anladığımız Ayıntâb'ın hâl-i pür melâlini görüp de ağlamamak kâbil değildir. En muhteşem hâneler, hanlar, dükkânlar zîr ü zeber olmuş, güzel şehrimizin dörtte üçü yerle beraber olmuştur. Barınacak bir yer kalmamış iâşe ve her nevi yardımdan mahrûm onbinlerce nüfus ile-i sâriyeye müs-

24 “Belge no: 2894”, *a.g.e.*, cilt 46, s. 124.

25 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:1 İçtima:1, cilt 2, Ankara, TBMM Zabıt Kalemi Müdürlüğü, 1981, s. 3-4.

26 Aydın Efe, “Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı”, *A.Ü. Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, no. 53, 2015, s. 52.

27 Halil İbrahim Yakar - Ü. Gülsüm Yaprak Pusat, *Ayıntap Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat, Telgraf, Telefon, Tamim Defteri: Sessizliğin Günlüğü*, Şehitkamil Belediyesi, Gaziantep Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, 2017, s. 31.

taid mağaraların içinde ağlayarak bizi kurtaracak kuvvet semâdan mı inecek diye ağlamaktadır. Yekdiğerini vely eden şühedâ tabutları, hastahânelerimizi dolduran mecrûhlarımız şehrimizin manzara-i harâbîsine inzimâm etmekte, mukadderat-ı memleket şu hâlde meçhul görülmektedir. Şehitlerimizi hârice çıkarıp defnedemiyor da şehrin harabeleri içerisine gömüyoruz.

Daha ziyâde mücâhedeye devam edemeyeceği her gün anlaşılan Ayıntâb'ın bir avuç yavruları düşmanın süngüleri altında can verip yetim ve yedmeleriyle, dul ve acezeleriyle düşmanın insâf-ı elimânesine kaldıktan sonra cenaze namazımıza Kılıç Ali Bey gönderilecekse bizim mücâhedemiz beyhûde yere milleti kırdırmaktan başka bir şey olmayacaktır...

Telgrafta, Kılıç Ali Bey'in bir saat önce müfrezesiyle Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak Antep'e gönderilmesini talep etmektedir. Areta bir mesih karizması ile tasvir edilen Kılıç Ali Bey'in şehre gönderilmemesi hâlinde bunun millî bir felaket olacağı ve Antep'in Anadolu'ya veda edeceği vurgulanmaktadır.²⁸

Burada ilgi çekici nokta gayrinizami kuvvetlerin yani Kuva-yı Milliye şemsiyesi altındaki unsurların Heyet-i Merkeziye Reisi Ferit Bey tarafından hemen aynı hafta içinde TBMM ve askerî makamlara gönderdiği telgrafta yetersizlik ve disiplinsizlikleri ağır bir dille şikâyet edilirken Kılıç Ali'nin bir kuva-yı milliye müfrezesiyle bütün sıkıntıların aşılacağı yönünde bir talebe de imza konulmasıdır. Özdemir Bey ve Mutasarrıf Sabri Bey ile şehir savunmasındaki 27 semt reisinin başkanı olan İncözade Hüseyin Bey'in de şehir savunmasındaki devasa ikmal, iaşe, cephane, teçhizat ve silah problemlerinin kesin çözümünü bir müfreme ile Antep'e gelecek Kılıç Ali'den beklemeyecek kadar işlerin akışına vakıf şahsiyetler olduğundan kuşku duymaya gerek yoktur. Şehirde İngiliz işgalinden itibaren gelişen hadiseler, adlarını saydığımız şahsiyetlere epey şey öğretmiş olmalıdır. Özdemir Bey zaten bu işlerde pişmiş, teşkilatçı bir gayret sahibidir.

Fikrimizce burada TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Antep savunmasına daha fazla ilgi, dikkat ve desteğini elde etmek maksadıyla Kılıç Ali'ye olağanüstü meziyetler atfedilmiştir. Yani Kılıç Ali Antep mücadelesinde bulunduğu

28 Halil İbrahim Yakar - Ü. Gülsüm Yaprak Pusat, *Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri: Savunmanın Şifreleri*, 2017, s. 268-270. Kılıç Ali'nin Antep'e gönderilmesi için birçok girişimlerde bulunulmuştur. 12 Eylül 1920'de Antep milletvekillerine bu konuda Mustafa Kemal Paşa'yı ikna etmeleri istenilmiştir: düşmanın ağır çaplı toplarıyla tahrib edilen ve yevmiye on on beş şehid yirmi yirmi beş mecrûh veren fedakâr ahâlimizin tahriki için büyük ve kat'i muzafferiyetimizin istihâlini te'min etmiş olacağından bu hususta Paşa Hazretleri nezdinde bizzât teşebbüsâtta bulunulmasını selâmet-i memleket nâmına himmetinizden ricâ ederiz efendim: Halil İbrahim Yakar - Ü. Gülsüm Yaprak Pusat, *a.g.e.*, s. 264.

takdirde onun şahsi tesiriyle Millî Mücadele'nin dirayetli liderine problemler doğrudan aktarılacak ve destek sağlanacaktır, diye düşünülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Kılıç Ali'nin Antep düştükten sonra da ileride göreceğimiz gibi ısrarla talep edilmiş olmasıyla o olmazsa Antep cephesi biter denilmiş olmasının sebebinin aynı olduğunu düşünüyoruz.

Antep'in Fransızlara teslim olmasından sonra Meclis'in 12 Şubat 1921 tarihli oturumunda Abdurrahman Lami Bey Meclis'e bir önerge vererek Kılıç Ali Bey'in geniş yetkilerle Gaziantep'e gönderilmesini talep eder. Kılıç Ali'den beklentiler çok yüksektir ve gerçekçi olmaktan uzaktır. Bu önerge çerçevesinde Antep'in düşman eline geçmesinde yetkili makamların, sorumlulukları yerine getirip getirmediği konusunda şiddetli tartışmalar da olur. 14 Şubat'ta Kılıç Ali Bey ve üç milletvekili arkadaşının Antep cephesine gönderilmelerine Meclis karar verir.²⁹ Gaziantep cephesinde “teşkilata memur” Kılıç Ali 30 kişilik bir süvari müfrezesini de emrine alarak bölgeye hareket eder.³⁰ Ancak kısa bir müddet sonra, 17 Nisan 2021 tarihinde Kılıç Ali ve arkadaşları Ankara'ya geri dönerler. Beklenen teşkilatlanma ve binlerce Kuva-yı Milliye toplanması konusunda en küçük bir başarı bile elde edilememiştir.

Gaziantep mebusu Abdurrahman Lami Bey, 12 Şubat 1921 günü Meclis'e bir önerge vererek Kılıç Ali ve kendisi dahil üç milletvekilinin TBMM'den izinli sayılarak Antep havalisine gönderilmesini istemiştir. Önerge sahibinin beyanına göre, Ayıntap mücahitleri, eşraf ve ahaliden bazı kimseler Maraş'a gelerek oranın eşraf, ulema ve mücahitleri ile Kılıç Ali Bey'in “bir saat evvel” bölgeye gönderilmesini temin için kendisine telgraf başında taleplerini ilemişlerdir.³¹

Bu önerge TBMM'de 14 Şubat 1921 tarihli oturumunda gündeme alınır. Önergenin oylanmasından önce Antep Harbi'nin icrası hakkında sert tartışmalar olur. Önerge sahibi Abdurrahman Lami Efendi, Kılıç Ali'nin bölgeye gönderilerek Milli Kuvvetler düzenlemesini, böylelikle beş on bin kişilik kuvvetler toplanacağını söyler. Bu kuvvetlerle en azından düşmandan bazı köylerin kurtarılacağını iddia eder. Bu girişimle Milli Kuvvetlerle düşmanın Maraş ve Urfa'ya yönelmesi önlenemezse nizami birliklerle de bir şey yapılamayacağını ileri sürer.³²

TBMM'nin 14 Şubat 1921 günü gizli oturumunda Antep'in düşman eline düşüşü tartışılırken Gaziantep mebusu Abdurrahman Lami Bey:

29 TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt 1, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 1985, s. 424-432.

30 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919 - 1923*, cilt 3, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995, s. 424.

31 TBMM GCZ, cilt 1, s. 424.

32 a.g.e., s. 428-429.

...evvelemerde bunların hamasetlerini artıran muhterem arkadaşımız Kılıç Ali Beydir. Kılıç Ali Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas'tan Maraş'a gelmiş, Maraş'ın imdadına yetişmiş ve aynı zamanda Maraş'ın tahlisinde mühim bir amil olmuştur. Onun üzerine Ayıntablılar Kılıç Ali Bey'e raptı kalp etmişlerdir. Sonra efendiler; Kılıç Ali Bey Pazarcık'tan altı bin kuvvet aldı. Bütün Ayıntablılar Kılıç Ali Bey'e merbut idi. Orada Kılıç Ali Bey demiyorlardı, Kılıç Ali Paşa derlerdi. Kadınların bile kuvvei maneviyeleri yükselmışti. Ayıntap'ta muharebe en had bir devreye geldiği vakit Kılıç Ali Bey oradan gitti. Onun yerine diğer bir kumandan kaim oldu. Kılıç Ali Bey'in oradan gitmesi sanki bir ordunun gitmesi gibi oldu. Ahalinin kuvvei maneviyesi inkisara uğradı.

... bu menakıp içinde. Ayıntab'ın menakıbı içinde bir kaç kahramanın büyük tesiri vardır derim. Bunların birincisi Kılıç Ali Bey arkadaşımızdır. ...Bendeniz Meclisi Alinizden bir şey talep ediyorum. Aman diyorlar, bize Ali Bey'i gönderin, salahiyeti vasia ile. Mutlak ve mutlak vatan fedaisi olarak beş bin, on bin kuvvet toplanacaktır. Hiç olmazsa düşmandan beş on köy kurtarır isek faydalı olar. Efendiler rica ederim Kılıç Ali Bey'e mezuniyet veriniz.³³

Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa da ihtiyatlı bir iyimserlik içinde önergeye destek beyan etmiştir:

*Kılıç Ali Bey'in oraya gitmesi ahali beyninde hasıl olan maneviyattaki tezel-zülü izale içindir. Ahalinin bir şahsa olan emniyeti, maneviyatları üzerinde büyük tesir yapar. Kendileri oraya gittikleri takdirde büyük tesiri olacaktır.*³⁴

Tecrübeli paşanın beyanı, madem herkes hararetle bu görevlendirmeyi talep ediyor, o zaman bu talep karşılansın ve umulan başarı kazanılsın diye de okunabilir.

Yoğun tartışmalardan sonra 14 Şubat 1921 günü Ayıntap mebusları Kılıç Ali ve Abdurrahman Lami, Ergani mebusu Rüştü ve Şarkikarahisar mebusu Memduh Beylerin izinli sayılarak şehre gönderilmeleri ve Kılıç Ali'nin "*teşkilata memur edilmesi*" kabul edilmişti.³⁵ Bu kararda düşman eline geçen şehir için bir şeyler çabası gösterme gayreti ile Kılıç Ali hakkında havalide oluşan çok yüksek beklentiye karşılama niyeti de görülebilir.

Kılıç Ali ve arkadaşları aynı gün Meclis'e bir yazı ile arz-ı veda ettiler. Ertesi gün Gaziantep cephesine hareket edeceklerini bildirirken kendilerinden umulan büyük işin farkında olduklarını ihsas eden bazı ifadeleri de oldu. "*Giriştiğimiz*

33 a.y.

34 a.g.e., s. 432.

35 a.g.e., s. 356.

mücahedede en büyük zaferimiz evvela Cenab-ı Hakk'ın inayeti, sonra da Meclisimizin teveccühüdür” dediler.³⁶

Kılıç Ali TBMM Muhafız Bölüğünden emrine verilen 30 kişilik süvari müfrezesiyle Gaziantep'e gönderildi.³⁷ Ancak Genelkurmay, Milli Müdafaa ve Maliye Vekaletleri ile TBMM arasında yapılan yazışmalardan sonra bu göreve gönderilen Kılıç Ali ve beraberindeki heyetin kısa bir süre sonra geriye dönmesi lüzumu ortaya çıkmıştır. 17 Nisan 1921 itibarıyla da Kılıç Ali dönmüştür.³⁸

Açıksöz gazetesinin 23 Nisan 1921 tarihli sayısında “*Antep kahramanı Ankara'da*” başlıklı haberi kuvvetle muhtemelen Kılıç Ali'nin Antep cephesinden dönüşü ile ilgili birkaç gün gecikmeli olsa gerektir: *Antep kahramanı Kılıç Ali Bey Ankara'ya muvasalat eylemiştir. Maiyetiyle Kayseri tarikiyle Ankara'ya gelirken Kırşehir yolunda bir konak mahallinde hayvanların ürkerek arabayı devirdikleri ve Ali Bey bu sırada arabanın altında kaldığı için biraz rahatsız bulunmaktadır.*³⁹

Çok büyük beklentilerle bölgeye gönderilen Kılıç Ali'nin herhangi kayda değer bir iş yapamadığı anlaşılmaktadır. Kılıç Ali'nin Gaziantep'ten rapor gönderdiğinden⁴⁰ de bahsediliyorsa da bu rapora erişmek mümkün olamamıştır. Kılıç Ali de uzun anılarında Gaziantep'e çok yüksek beklentilerle gönderilmesi ve geriye alınması hakkında tek cümle olsun söz etmemektedir.⁴¹ Fahri Çoker'in yazdığı kısa özgeçmişinde “*Fransızlarla anlaşma sürecine girilmesi dolayısıyla*” geriye döndüğü ileri sürülmektedir.⁴²

Fransızlarla 29 Mayıs 1920'de yapılan ilk ateşkes Kılıç Ali'nin gönderildiği tarihte gündemde olamayacağından, Fransa ile anlaşma sürecinden kastedilen Bekir Sami Bey'in Mart 1921'deki girişimleri olmalıdır. Bu durumda Kılıç Ali Bey Antep havalisinde çok kısa bir süre kalmış görünmektedir. Antep savunmasına dair okuyabildiğimiz kaynaklarda da Kılıç Ali'nin bu çok kısa süreli “*teşkilata memur*” görevi ile ilgili bir anlatı ile karşılaşmadığımızı söyleyebilirim.

Türkiye'deki İngiliz diplomatik misyonunun 1938 yılına ilişkin “*Önemli Türk Şahsiyetleri*” biyografik notuna göre Kılıç Ali:

36 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:1 İçtima:1, cilt 8, Ankara, TBMM, 1945, s. 218.

37 Fahri Çoker, *a.g.e.*, cilt 3, s. 424.

38 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:1 İçtima:2, cilt 10, Ankara, TBMM, 1958, s. 85.

39 İsmail Özçelik, *Millî Mücadele'de Anadolu Basımında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 109.

40 *TBMM ZC-10*, s. 85.

41 Ali Kılıç, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, ed. Hulüsi Turgut, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2007.

42 Fahri Çoker, *a.g.e.*, s. 424.

1882’de doğdu. Savaştan önce ve savaş sırasında uzatmalı çavuş idi. 1919’da Balıkesir’de pek çok başıbozuğu örgütledi. Sonra 1920-1921’de Adana yaylalarında büyük bir güçle Ermenilere karşı koydu ve bundan dolayı Kılıç lâkabını kazandı. Aynı zamanda adını Asaf’tan Ali’ye değiştirdi. Hâlâ şu anda Mecliste temsil etmekte olduğu Gaziantep milletvekili oldu. Temmuz 1924’te cezalandırılmayacağından emin olarak dairesinde Cemal Nuri Beye saldırdı. İki ay sonra Mustafa Kemal’in doğu illeri gezisinde ona eşlik etti, bu birlik-telik o zaman çok eleştirildi. Bununla birlikte Gazi’nin esas arkadaşlarından birisi olmaya devam etti ve Mart 1925’te Ankara İstiklâl Mahkemesinin üyelerinden birisi oldu. Şubat 1927’de İsveç Demir Yolları Sözleşmesi yüzünden çıkan bir kavgada Salih Beyi yaraladı. İstiklâl Mahkemesi martta kapatılınca, Kılıç Ali Gazi’yle birlikte İstanbul’a gideceği yaza kadar kendisini sayısız ticarî faaliyete adadı. Kasımda Rus devriminin yıl dönümü kutlamaları için Moskova’ya gönderilen Türk heyetinin bir üyesiydi. Aynı ay Halk Partisi yürütme ve Meclis Savunma Kurulunun bir üyesi oldu. Kendisi İş Bankası Yönetim Kurulu üyesidir.

Kılıç Ali’nin özelliği kendi yazılarından bellidir. Görünüşte hiçbir uzlaşmacı özelliği olmayan, kaba ve zorbadır. Bununla birlikte, cumhurbaşkanı ile olan arkadaşlığından dolayı nüfuzludur, fakat dışarıdan bu arkadaşlığın iniş ve çıkışlarla dolu olduğu görülmektedir.⁴³

Mustafa Kemal Atatürk’ün yakın çevresinden Salih Bozok “*Mart 1927’de Kılıç Ali Bey’le İsveç Demir Yolları imtiyazı için bahşişten (yüzde) kaynaklanan bir kavgaya karıştı ve ayağından vuruldu.*”⁴⁴

Kılıç Ali, Atatürk’ün hayatta olduğu dönemde onun şahsi temsilcisi gibi görülmüştür. Bu çerçevede Antep Harbi’nin gerçek bir destan kahramanı rahmetli Özdemir Bey’in 1928 yılında verdiği bir konferansta “*aziz müncimizin büyük gâzimizin eserleri üzerinde yürüyen ve onu temsil eden Kılıç Ali Bey gibi baştaki birkaç fedakârân ve onların aşılacağı yüksek bir ruh-ı millî vardı*”⁴⁵ şeklindeki beyanı Kılıç Ali’nin Atatürk devrinde nasıl yüksek bir siyasi nüfuza sahip olduğunu göstermektedir.

43 Erdoğan Karakaş, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk - İngiliz İlişkileri İlişkileri 1938-1939*, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2004, s. K-28.

44 Erdoğan Karakaş, *a.g.e.*, s. K-37.

45 Halil İbrahim Yakar - Ü. Gülsüm Yaprak Pusat, *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheleer Kumandanlığı*, s. 442.

Gaziantep Halkevi tarafından 1938 yılında “*Ali Kılıç Erkinlik Savaşı Kağırmanlarından*” adıyla hakkında hazırlanan kitapçık,⁴⁶ kendisinin erken Cumhuriyet devrinde nasıl bir gözle görüldüğünün yansımaları olarak okunabilir.

Bu bayram törenlerinde halkın heyecan ve minnetini Atatürk’e siz iblâğ ettiniz. Atatürk de iltifatlarını sizin vasıtanızla tebliğ buyurarak bütün Gaziantep-lileri sevindirdi. Siz, Gaziantep tarihine çözülmeyen bir bağ ile merbutsunuz. Bu savganın [savaşın] temel taşını siz attınız. Teşkilâtını siz kurdunuz ve halkın yabancı istilâsına karşı duyduğu isyankâr ruha esaslı bir mecra açtınız. Onların maddî ve manevî kuvvetlerini siz cihazlandırdınız. Halkın bütün ruhunu birleştirerek onu bir tek irade, bir tek kuvvet haline koyarak amaca doğru mermi gibi siz, fırlattınız.⁴⁷

Bu savga herhangi bakımdan teşrih edilse nüvesinde sizin şahsınız ve eseriniz görünecektir.⁴⁸

Bunun sebebinin de Kılıç Ali'nin Maraş ve Antep savunmasında kendi şahsi yetenek ve iktidarı dışında Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi temsilcisi olarak görülmesinde yattığı anlaşılmaktadır. Millî Mücadele'nin zaferle bitmesinden sonra Kılıç Ali'nin kurucu lider Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar çok yakın çevresinde bulunmasından kaynaklanan siyasi nüfuzu ona bir nevi dokunulmazlık kazandırmıştır.

Kılıç Ali'nin eleştirilmesinin Atatürk'ü hedef aldığı şeklindeki sığ algı, bugüne kadar Kılıç Ali eksenli Antep Harbi anlatısının bizce temel sebebidir. Antep'in düşman işgalinden kurtuluşunun 100. yıldönümünde dönemin belgeleri ışığında yeniden okunmasının Kılıç Ali'nin rolünün sağlıklı şekilde ortaya konulmasına katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Ona yapılacak muamelenin doğrudan Cumhuriyet'in kurucusuna yapıldığı gibi bir algı oluşmuştur. Bu algı Kılıç Ali'ye Atatürk hayatta ve iktidarda olduğu sürece bir nevi dokunulmazlık sağlamıştır.⁴⁹ O da bundan siyasi nüfuz ticareti dahil hemen her sahada yukarıda işaret ettiğimiz İngiliz raporlarına da yansıdığı şekliyle kendini hukukla sınırlı görmeyen kimseye hesap vermeyen bir kişilik haline getirmiştir. Atatürk'ten sonra siyasi nüfuzunu kaybetse de onunla ilgili

46 Ali Kılıç, *Erkinlik Savaşı Kağırmanlarından*, Gaziantep, Gaziantep Halkevi, 1938.

47 *a.g.e.*, s. 5.

48 *a.g.e.*, s. 6.

49 Sabahattin Selek, Kılıç Ali'nin gördüğü itibarı izah ederken 1932 yılının ilk yarısında Atatürk'ün Başbakan İnönü ile 17 defa görüşürken, Kılıç Ali ile 49 defa görüştüğü ayrıca aynı kişiyi 7 defa evinde ziyaret ettiğini yazıyor. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul, Örgün Yayınlar, 1981, s. 726.

anlattıkları kamuoyunda genellikle eleştirilmeden kabul edilmiştir. Bu yüzden savrulmalarla dolu olan siyasi hayatı da bildiğimiz kadarıyla sorgulanmamış, ben merkezli anlatıların örneği sayılacak anıları da eleştirilmemiştir. Anılarında 30 küsur günlük Antep Harbi dönemini okuyanlar, yazılanları doğru kabul ederlerse iki yıllık Antep savunmasının yaratıcısının Kılıç Ali olduğu gibi bir algının tutsağı olurlar.

Bu tarz bir iddia elbette gülünçtür. Kılıç Ali'nin Antep savunmasındaki birkaç haftalık hizmeti de literatürde sık sık tekrar edildiği gibi salt bir başarı hikayesi değildir. Satır aralarında dile getirilen bazı imaları saymazsak, çok uzun yıllar boyunca onun Antep Harbi'ndeki faaliyetleri eleştirel olarak değerlendirilmemiştir. 1970'li yıllarda hayatta kalan savaş kahramanı ihtiyat zabitleri ve mücahitlerle görüşerek Antep savunmasına ilişkin bir kitap yayımlayan Burhan Bozgeyik⁵⁰ de dönemin tanıkları olan kahramanların ayrı ayrı kendisine Kılıç Ali ile ilgili dürüstlük ve güvenle bağdaşmayan hatıralar naklettiğini söylemektedir. Bu iddiaları kitaba geçirmesinin söz konusu dönemde Atatürk düşmanlığı ile itham edileceği endişesiyle mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁵¹

Kaynakça

Abadie, M., *Les Quatre Sièges d'Aintab*, Paris, Charles-Lavauzelle & C., 1922.

Andrea, Colonel, *La Vie Militaire au Levant en Colonne Pendant un an Dans le Nord Syrien et en Mesopotamie Mars a 1920 -Mars 1921, Siège d'Aintab*, Paris, Charles-Lavauzelle & C., 1923.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi-103, cilt 46, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1997.

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, cilt 1, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1970.

Bayaz, Hüseyin, *Antep Savunması Günlüğü*, İstanbul, Engin Matbaası, 1994.

Bozgeyik, Burhan, *İstiklal Harbinde Gaziantep*, Gaziantep, Şehitkamil Belediyesi, 1998.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919 - 1923*, cilt 3, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995.

Efe, Aydın, "Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı", *A.Ü. Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi*, no. 53, 2015.

50 Burhan Bozgeyik, *İstiklal Harbinde Gaziantep*, Gaziantep, Şehitkamil Belediyesi, 1998.

51 Burhan Bozgeyik ile 2 Haziran 2021 günü yapılmış görüşme.

Karakaş, Erdoğan, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk - İngiliz İlişkileri İlişkileri 1938-1939*, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2004.

Kılıç, Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, ed. Hulûsi Turgut, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2007.

_____, *Erkinlik Savaşı Kağırmanlarından*, Gaziantep, Gaziantep Halk-evi, 1938.

Merrill, John E., *Pen Pictures of the Siege of Aintab*, ABCFM, 1920.

Mustafa Nurettin, *Gaziantep Savunması*, İstanbul, Kastaş A.Ş. Yayınları, 1989.

Özalp, Yalçın, *Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta (Vesikalar: 1919-1920)*, Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Belediyesi, 2005.

Özçelik, İsmail, *Millî Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

Öztürk, Ayhan, *Millî Mücadele'de Gaziantep*, Kayseri, Geçit Yayınları, 1994.

_____, "Millî Mücadele'de Gaziantep", *Türkler-15*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Pamuk, Bilgehan, *Bir Şehrin Direnişi: Antep Savunması*, Cağaloğlu, İstanbul, Anadolu Düşünce Grubu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Sakioğlu, Ş. Mehmet, *Gaziantep'e Ait 60 Yıllık Tarihi Panorama (Antep Harbi'nin İç Yüzü)*, Gaziantep, Olay Yayıncılık A. Ş., 2003.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, İstanbul, Örgün Yayınlar, 1981.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 1, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:1, cilt 2, Ankara, TBMM Zabıt Kalemi Müdürlüğü, 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:1, cilt 8, Ankara, TBMM, 1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1 İçtima:2, cilt 10, Ankara, TBMM, 1958.

Ünler, Ali Nadi, *Türkün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması*, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 1969.

Yakar, Halil İbrahim - Yaprak Pusat, Ü. Gülsüm, *Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri: Savunmanın Şifreleri*, Gaziantep, Şehitkamil Belediyesi, 2017.

_____, *Ayıntab Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı Tahrirat, Telgraf, Telefon, Tamim Defteri: Sessizliğin Günlüğü*, Şehitkamil Belediyesi, Gaziantep Valililiđi İl Kültür Müdürlüğü, 2017.

Yakın Tarihimiz-19, cilt 2, İstanbul, 1962.

Araştırmacların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar atışması bulunmamaktadır.